

Butlletí Excursionista de Catalunya

Notes d'una excursió per l'Àfrica romana

PER tal de continuar el nostre pla de conèixer els diferents països costers a la Mediterrània, projectarem i portarem a terme, en la primavera de l'any 1927, una excursió per l'Algèria i la Tunísia.

Ultra el caràcter exòtic dels costums dels seus habitants, i de les moltes bel·leses naturals que presenten ambdós països, ens atreïen, potser més que no res, els nombrosos monuments que arreu hi ha escampats, de les èpoques fenícia, romana, bizantina i, darrera de totes, l'aràbica. Les famoses ruïnes, entre d'altres, de Timgad, de Djemila, de Lambesa, i de Tebesa, a l'Algèria; i les no menys notables de Cartago, d'Sbeila, d'El Djem, de Tugga i de Bulla Regia, a la Tunísia, són totes elles d'un alt valor històric i arqueològic.

Com fa constar el savi alemany A. Schulten, l'Àfrica del Nord és un d'aquells països als quals els ha estat negat el dret de pertànyer a ells mateixos, puix, des de la més alta antiguitat, ha tingut la dissort d'estar sempre sotmesa a diferents dominacions estrangeres. Caiguda sota el jou dels fenicis vinguts de Síria, els quals, en 860 abans J.-C. fundaren Cartago, aquesta ciutat, de primer antuvi simple colònia, esdevingué ben aviat la capital d'una po-

derosa república marítima, que balancejà durant llarg temps la fortuna de Roma. Presa i destruïda per Scipió Emilià, el 146 abans J.-C., Cartago féu lloc a les ciutats romanes, els vestigis de les quals es troben per tot el Nord de l'Àfrica. Dites ciutats, aixecades per les legions romanes, no tardaren a esdevenir grans centres comercials, i pel seu luxe i beutat els pervingué el sobrenom de «Ciutats d'Or».

La dominació romana durà fins l'any 438 de la nostra Era; després, es produïren les incursions dels vàndals, baixats de Germània, a través de la Gàlia i d'Espanya. Bizanci succeí a Roma, i sostingué contra els vàndals i les tribus berebers una lluita que es prolongà durant molts anys. En 647, sorgiren uns nous conquistadors, els àrabs, sortits de la immensitat del desert, però no reeixiren en la seva primera embranzida. No gaires anys després, en 670, es llançaren de nou sobre la Tunísia, comandats pel cèlebre Sidi Okba, lloctinent del Profeta, i s'apoderaren bentost de tot el Nord d'Àfrica. Únicament l'Atlàntic pogué deturar la seva victoriosa marxa, i, aleshores, Okba, avançant amb el seu cavall fins a trepitjar les aigües de la mar gran, prengué a Allah per testimoni de que no restaven més enllà, terres a conquerir per a la seva Llei.

De la diversitat de pobles que havien ocupat el país durant el curs dels segles, només en restaren, com avui dia, dues races indígenes, força diferents pels seus costums, la seva parla i els seus trets fisionòmics: els berebers o cabilenys, descontents dels primers habitants autòctons, i els àrabs, néts dels conquistadors del segle vii al xi. Les lluites esdevingueren, molt de temps, constants entre els berebers, de formes massisses, però actius i treballadors, i els àrabs, la raça dels quals presenta una barreja de vigor i d'elegància, però indolent i somniadora, per totes les seves qualitats característiques, quan abandona, pels plaers de la ciutat, la vida nòmada del desert.

Suplantades ambdues races en el poder, pels turcs, les ciutats del litoral es convertiren llavors en uns vertaders nius de pirates, sota la dominació de Barbarroja i els seus successors. Per tal de castigar-los, diferents nacions europees, principalment Espanya, hi enviaren nombroses expedicions guerreres, els bons efectes de les quals foren, no obstant, de molt poca durada, i, únicament després del 1830, que un exèrcit francès hi anà per venjar l'afront fet al seu cònsol d'Alger, no desaparegué aquella vergonya que, des de feia molts segles, sofrien els Estats mediterranis.

En l'actualitat, l'Algèria és una província francesa, i la Tunísia, un protectorat de la pròpia nació, amb el poder, més o menys nominal, d'un Bey.

La població global de l'Algèria és de 5.806.000 habitants, i la de Tunísia, de 2.000.000 aproximadament. A la primera, la població estrangera es compon especialment d'espanyols del Sud-Est de la península ibèrica, i, a Tunis, la immensa majoria són italians i maltesos. Dels indígenes, els berebers habiten, en gran nombre, a les ciutats com a comerciants o treballadors, i s'adapten fàcilment als mètodes de la vida moderna. Els àrabs són nòmades, pastors, i viuen de la cria de bestiar, i se'ls troba principalment en els alts planells i vers el Sud.

El nostre viatge a l'Àfrica del Nord tenia dues parts: la primera comprenia l'Algèria, i la férem en combinació amb la Companyia Internacional de Vagons Llits. Aquesta part terminava a la ciutat de Tunis. Nosaltres organitzàrem després pel nostre compte, les diferents excursions que férem per la Tunísia.

Diverses línies marítimes posen en comunicació l'Àfrica del Nord amb França. D'Espanya també surten vaixells que fan un servei regular amb Oran, on la colònia espanyola és més nombrosa, i amb els ports del Marroc. Els italians, de llur banda, tenen freqüents comunicacions amb Tunis i llurs possessions de la Tripolitània.

Ens embarcàrem a Marsella, el dia 16 d'abril de l'any 1927, en el vapor «Tingab» de la «Compagnie Transatlantique Française». És un vaixell de 5609 tones, el més gran que dita Companyia té destinat al servei de l'Àfrica del Nord.

Mancats de coneixements mariners, no ens atrevim a dir si era degut a les condicions del vaixell o a l'estat de la mar, que durant tot el viatge de Marsella a Alger, en total 29 hores (400 milles), l'estabilitat a bord era solament relativa. Tant si es caminava sobre la coberta o pels corredors, el cas era que hom es veia obligat a servir-se molt sovint dels passamans. Que la mar no presentava gaire bona cara, ja ho deien uns mariners que contemplaven l'embarcament dels passatgers. Amb la intenció que és de suposar, aquella gent pronosticava en to mofeta i veu prou alta perquè tot-hom ho sentís, que durant el viatge ens tocaria ballar de valent.

Dues hores abans d'arribar el vaixell a Alger, besllumàrem ja les costes d'Algèria, els detalls de les quals anaren perfilant-se de mica en mica fins a poder distingir clarament, a l'Est, l'alt massís de la Gran Kàbila, i, enfront, els cimals de la serralada de l'Atlas, coberts en part de grosses congestes de neu.

No tardà a aparèixer al nostre esguard la ciutat d'Alger, bellament assentada en forma d'amfiteatre a l'extrem occidental de la seva gran badia, tenint per respallir la muntanya de Buzarea, de 700 metres d'altitud, els verds vessants de la qual, completen la brillant gamma de colors que domina en tot aquell bonic panorama. A dreta i esquerra, s'estenen les noves barriades de Sant Eugeni i de Mustafà, en què s'aixequen nombrosos palaus i xalets, les taques blanques dels quals es destaquen fortament enmig dels jardins que els envolten. Més ençà, a tocar, vèiem l'antiga farola i l'edifici de l'Almirallat. Bentost entràrem dintre el port. Aleshores, cosa ben natural, s'acabaren les grans bandades que donava el vaixell. Del tràngol passat ja no en restava res; però a fora el port, les onades no minvaven la seva força, i rebotien amb fúria en els murs exteriors de l'escullera i del far, tot aixecant grans dolls d'aigua que sobrepassaven l'alçària d'aquells.

Alger, la ciutat dels corsaris, terror de l'Europa durant molts segles, produeix ja de bell antuvi una agradosa impressió. És una ciutat mig europea i mig àrab, amb una població de més de 200.000 habitants. La part moderna conté amples carrers, places amb jardins i llargues avingudes, amb cases de 4 i 5 pisos, generalment d'estil europeu; però, en els darrers anys, els arquitectes han reprès en moltes de les noves construccions el vell estil indígena, adaptant-lo, no obstant, a les exigències de la vida d'ara. Vertaders edificis neo-morescos, han d'ésser considerats molts dels que s'aixequen ací i allà, pertot l'Alger modern. Algunes d'aquestes construccions resulten bastant reeixides i, fins i tot, no mancades de certa monumentalitat, sobretot les de caràcter oficial.

Constitueix sense cap dubte la principal curiositat d'Alger, el barri de la Kasbah, el qual és un centre de la vida musulmana, reclòs enmig d'una gran ciutat d'aire completament europeu. Aquest barri s'enfila dalt un turó i resulta molt pintoresc per l'amuntegament de les seves cases, edificades les unes fent esqueneta a les altres, talment com si cap d'elles no volgués perdre la vista de la mar. Els seus carrers, estrets i sinuosos, s'entrecreuen sense ordre ni concert, esdevenen un vertader laberinte; però, en canvi, cada cantonada presenta una nova perspectiva, animada en molts indrets per la típica generació que hi transita, i dominen, en altres, una completa solitud. Els edificis musulmans, gairebé no tenen obertures de cara al carrer, i, a Alger, moltes de les cases avancen les seves façanes, des del primer pis en amunt, vers les del davant, i solament deixen com una mena d'esclatxa per la qual la

llum del dia entra molt difusa. En conjunt, apareix aquest barri de la Kasbah, talment com un món ple de misteri i d'un aire completament oriental.

Alger posseeix encara alguns monuments dels temps passats, en particular de l'època turca.

LA KASBAH.—És una antiga ciutadella que domina la ciutat i que dona també nom al barri darrerament esmentat. Construïda pels turcs a partir del 1516, ha estat ara transformada en caseriu pels francesos. De les antigues construccions, s'ha conservat el gran pati, envoltat d'arcades, i alguns dels departaments que estaven destinats a l'harem i a les habitacions del dey. En un petit pavelló, és on el darrer Dey, en un moment de mal humor, pegà un cop de ventall al cònsol de França. Aquest greuge provocà la ruptura amb el govern de Carles X i la subsegüent conquesta de l'Algèria.

Darrera la porta principal de la Kasbah, hi ha una mesquita construïda en 1819 per l'esmentat dey Hussein. Cinc petites cúpules surmonden de les terrasses, i el minaret, situat en un angle de l'edifici, és una torre octogonal, dividides les seves cases en dos pisos d'arcades amb aplicacions de ceràmica.

Prop d'allí es troba una altra mesquita. És de més reduïdes proporcions que l'anterior, i feta construir un any abans que aquesta, pel propi Hussein-Bey. Aquest petit oratori, ha esdevingut un temple catòlic sota l'advocació de la Santa Creu. Solament una petita galeria exterior amb columnes en esprial, acoplades, i un minaret vuitavat, amb faixes de faiança italiana, donen cert aire artístic a aquesta construcció.

Mai no acabaríem, si volguéssim esmentar una per una totes les mesquites, zauies i altres edificis que la pietat dels fidels musulmans ha bastit en la ciutat. En 1830, no més de mesquites, n'hi havia 130, de les quals 13 eren grans Mesquites, això és, les que celebren l'ofici solemne dels divendres. En resten actualment encara un gran nombre, però únicament dues tenen certa importància, considerades artísticament: són la Gran Mesquita i la Mesquita dita de la Pescateria. La més antiga és la

GRAN MESQUITA o Djama-el-Kebir, que data del segle x o xi, però molt reformada durant l'època turca. La façana Nord-Est, paral·lela al carrer de la Marina, té una galeria o pòrtic, reconstruït en 1837.

MESQUITA DE LA PESCATERIA. És la més notable d'Alger. Anomenada El-Jami ej-jadid, va ésser construïda en 1660 amb els cabals d'una institució fundada per tal de recollir i administrar les ofrenes de la secta hanafita, molt estesa a l'Àfrica del Nord. Aquesta mesquita, de planta de creu llatina, té un aspecte completament turc, amb cúpules en els angles i una de central que s'aixeca a més de 24 metres sobre el sòl. El minaret, quadrat, és de silueta maghebina. És de remarcar, a l'interior d'aquesta bonica mesquita, una trona de marbre esculpida, i un magnífic manuscrit del Korà que el mustí o guardià ensenya als visitants que ho demanen, i, quan gira els fulls, ho fa amb precaució i una cura extraordinària.

La mesquita de la Pescateria, està situada a un costat de la plaça del Govern, enmig de la qual s'aixeca l'estàtua eqüestre del duc d'Orleans, inaugurada en 1845. Aquesta plaça, és un dels indrets més animats de la ciutat.

A no molta distància, es troba la plaça Malakoff, on es veuen alguns edificis força remarcables: la Catedral, construïda de 1845 a 1860; l'antic palau Arquebisbal, bell tipus de casa moresca, que conté un bonic pati amb arcades, decorat amb enteixinats i rajoles policromades, i el Palau d'Hivern, l'antic palau del Dey. Durant tres segles, de Barbarossa a Rodja-Bey (1816), va ésser aquest darrer palau, la seu del govern d'Alger. El marbre hi està escampat amb gran profusió: en els paviments, en els pilans i arcades, en fi, arreu de l'edifici. El temps ha donat als marbres una tonalitat groguenca que els afegeix major bellesa. Els murs del pati, en lloc de marbre, estan recoberts de faiances de tons pàl·lids, blaus i morats, que donen molt caràcter a aquell indret. La part més sumptuosa del palau, és la sala de festes, en la decoració de la qual s'abocaren tota l'esplendor oriental, i una llum subtil, una mitja claror daurada, domina el conjunt.

Els voltants d'Alger mereixen també ésser visitats. El barri de Mustafà Superior, esdevé talment una ciutat jardí i un bonic punt de vista sobre Alger i la seva badia. En dit barri hi ha el Palau d'Estiu del Governador General de l'Algèria, bonic edifici modern, i el Museu d'Antiguitats, construït enmig de jardins. Aquest important museu, conté bon nombre de mosaics i estàtues romanes, trobades en diferents indrets del país, en particular a Cherchell, petita vila marítima, situada a 118 quilòmetres d'Alger, vers l'Oest, on també pot visitar-se un interessant museu local.

Si hom vol fruir en la contemplació d'interessants indrets i dominar extensos panorames, és molt recomanable d'efectuar el tomb

complet als voltants d'Alger. Comprèn aquesta bonica excursió, la visita del jardí d'*Essai* o d'Aclimatació, considerat com un dels millors del món. Sortint per la porta Sud del jardí, es passa pel cementiri musulmà del Belcourt, el qual conté una interessant mesquita. Un xic més enllà, hom diu que hi ha la Gruta de Cervantes, on l'immortal autor del Quixot, junt amb altres captius, s'havia amagat per tal de fer-se escàpol; però un renegat els traí. Descobert el seu amagatall, foren de nou carregats de cadenes i reprengueren la seva dissortada existència. Deixant després la plana, es puja fortament per una carretera, en ziga-zaga, que voreja el torrent de la Dona Salvatge, i es va a Birinandreis i a El-Biar, petits poblets situats dalt de la serra. En el punt més alt d'aquesta (407 metres) hi ha un cafè-restaurant envoltat d'un bosc de pins, pel mig dels quals s'albira el port i la ciutat d'Alger, mentre que, per la part oposada, l'esguard s'estén a considerable distància, fins als primers repeus de l'Atlas. Continua l'excursió passant per Buzarca, un altre petit vilatge, el qual dona nom a la serra, i seguint per camins forestals molt ben conservats, es travessa el grandios bosc de Baïnem i es va a sortir a la costa Nord-Oest d'Alger, a 11 quilòmetres de la ciutat, en l'indret anomenat Punta Pescada, pels petits illots i esculls que sobreïxen de la mar. La carretera segueix paral·lela a la costa; la vista frueix de bells panorames. Es troba, als 3 quilòmetres, la barriada de Sant Eugeni, amb molts establiments de banys de mar i restaurants, des d'on s'albira, pel cantó de la muntanya, la basílica de Nostra Dona d'Àfrica. A les cinc de la tarda, érem ja de tornada a Alger.

En un sol dia, doncs, i no cal dir que ben aprofitat, havíem visitat, al matí, la població d'Alger, i, a la tarda, els seus voltants. A quarts de vuit del vespre, teníem assenyalada la sortida del tren especial que havia de conduir-nos durant tots els dies que duraren les nostres excursions per l'Algèria, fins a deixar-nos a Tunis. La propaganda feta per la Companyia Internacional de Vagons-llits per tal d'atraure turistes per aquest viatge, no havia reeixit gaire, puix que solament set persones ens vàrem inscriure: un matrimoni marsellès, una senyora amb dos fills seus, de París, el meu germà i jo. El nostre tren es componia només d'un vagó amb departament-llits, un cotxe restaurant, la màquina i el furgó. Essent tan pocs els passatgers, ens reservaren tot un departament per a cadascun, molts dels quals es comunicaven amb el del veí. El servei de restaurant també estava reservat exclusivament pels que formàvem part de l'excursió, i el guia que ens acompanyava.

19 D'ABRIL, DIMARTS

La primera etapa del viatge va ésser Setif, l'antiga Sitifis dels romans, ciutat de prop de 20.000 habitants, situada a 1074 metres d'altitud i a 308 quilòmetres d'Alger. Hi arribàrem a la matinada. Plovisquejava i se sentia un fred molt viu, cosa que no esperàvem trobar a l'Àfrica, en aquella època. Fins feia poc que havia nevat, puix els sostres dels vagons del tren estaven coberts d'una prima capa de neu tendra.

Setif és una important sots-prefectura. La ciutat, d'aspecte del tot modern i província, està situada en el centre d'una comarca dedicada gairebé exclusivament al cultiu de cereals.

L'església catòlica posseeix unes inscripcions antigues referents a Sant Llorenç i als dos Sants màrtirs de Setif, Just i Decurius. La mesquita, és del 1845 i solament la seva silueta es fa quelcom interessant. En l'Square d'Orleans, situat prop de la Porta d'Alger, hi ha un jardí públic, en què es veuen algunes estàtues de marbre i moltes esteles romanes trobades en diferents indrets de la contrada.

Ens aturàrem en dita ciutat, per tal de visitar les esplèndides ruïnes de Djemila, distants 70 quilòmetres de Setif. Férem aquest trajecte en automòbil. La carretera és bona, però el paisatge no és gens atractivol, i encara ho esdevenia menys amb el mal temps que feia aquell dia. La pluja no ens deixà durant la major part del camí, i en els alts planics que travessàrem, l'aigua anava acompanyada de borrallons de neu que es fonia així que tocava a terra.

A 27 quilòmetres de Setif, es troba Saint-Arnaud, petita població exclusivament agrícola. Des d'allí, la carretera puja fins a franquejar, a 1200 metres d'altitud, la serra Oulad Kebbab. Es baixa després fins arribar a Djemila, situada a 900 m. i distant 43 quilòmetres de Saint-Arnaud.

Cuicul, l'actual Djemila, va ésser edificada en les darreries del primer segle de la nostra Era, dalt un esperó que avança entre dos torrents. El lloc és molt solitari i envoltat de muntanyes d'un to rogenc, el qual fa destacar esplèndidament la blancor de vori o de groc cremat de les columnes, dels frontons i dels arquitrans dels edificis. L'esperó, de forma sensiblement triangular, va allargant-se i pujant de Nord a Sud. Segons fa remarcar un escriptor francès, la susdita disposició del terreny, no permeté de realitzar a Cuicul la planta topogràfica generalment adoptada en les colònies romanes: un recinte quadrat, dividit així mateix en quadrats

per mitjà de carrers, la direcció dels quals és de Nord a Sud, o *cardines* i d'Est a Oest, o *decumenis*. La ciutat degué estendre's, doncs, forçosament, vers els costats de septentrió i de migdia, al llarg d'un *cardo* màxim, a la meitat del qual s'aixeca un arc que dóna entrada a l'anomenat Fòrum Nord o vell fòrum, que s'esqueia estar situat aproximadament en el centre de la població primitiva. Hi havia en dit indret nombroses estàtues, com ho constaten els pedestals que hi han restat. Una columnata o propileu limita el seu extrem Sud.

Al voltant del Forum Nord, s'aixecaven diversos edificis públics, entre d'altres, el Capitoli, temple dedicat, com el santuari de Roma, a les tres principals divinitats de l'Olimp: Júpiter, Juno i Minerva. Gairebé enfront d'aquest temple hi havia el de Tellus, la Mare Terra. Les columnes del pronxo són monolítiques, de granit blavós, i les del pòrtic del recinte sagrat, de marbre blanc amb vetes negres. En aquell mateix indret, es troba el Mercat de Cosinius, construït mercès a la munificència de Cosinius Primus, important personatge originari de Cartago. Aquest edifici té interiorment la forma d'un pati rectangular voltat de pòrtics amb columnes monolítiques, i de taules de pedra, que eren les botigues dels mercaders. Les divisions de les taules i els suports de les mateixes estan ornats de relleus. Enmig del pati hi havia una font surmontada d'una cúpula. Farem també esment d'un gran edifici, tal vegada unes termes o banys, situat així mateix en la part antiga de la ciutat.

Més tard, durant el transcurs del segle segon, la població esdevingué més florent, i aleshores es va desenrotllar pel defora del seu primitiu perímetre, vers el Sud. Els nous edificis són més rics i confortables; es multipliquen els monuments, i quan els habitants de la ciutat es pogueren donar el luxe de posseir un teatre, el bastiren a 150 metres més enllà de les muralles. Podia contenir 3000 espectadors, i té una amplària total de 69'70 metres.

A mig camí de la via que relliga la població amb el teatre, s'aixeca l'arc de Crescans, dedicat al Geni protector de la ciutat, vers l'any 160.

L'activitat urbana començà a desplaçar-se en direcció al barri meridional, i com a conseqüència d'aquest moviment, en el primer terç del segle III, es construí un segon fòrum, que alguns autors anomenen Fòrum Sud o Nou Fòrum, la planta del qual és de majors dimensions que no pas el Vell Fòrum. Dos monuments que daten de la mateixa època que el Nou Fòrum, s'imposen de bell

antuvi als visitants: l'un és l'arc de triomf, alt de 12'50 metres, aixecat el 216, a honor de Caracalla; l'altre és un gran temple consagrat, en 229, al culte de la família imperial dels Severs. Aquest magnífic temple està edificat sobre una alta plataforma que té a cada costat una curiosa balustrada o pòrtic, sostingut per 16 columnes d'ordre corinti. Al mig de la plataforma s'aixeca l'esvelt santuari, precedit d'un vestíbul, les columnes del qual tenen una alçària de 10 metres, compresos la base i el capitell.

Completen els monuments del nou barri: un petit temple; una basílica que servia de mercat de robes, i una font monumental, formada per un con punxegut, per la part superior del qual sortia l'aigua, conduïda per un canó de plom. Aquesta font està situada en la via empedrada que mena a les Grans Termes, la qual es troba vers el Sud. A cosa de cinc minuts de dites Termes, pot visitar-se una altra font, construïda en forma de temple, amb un frontó ornat de relleus.

La darrera fase de Cuicul, s'ha de buscar a l'extrem Sud-Est de les ruïnes. En aquest indret el període cristià ha deixat alguns monuments d'un alt interès arqueològic. Dues esglésies amb els paviments plens de mosaics amb variades representacions; dues criptes, situades a sota dels absis d'ambdues esglésies; una capella, més petita; un baptisteri, en forma de rotonda, i un vast conjunt de construccions destinades a diferents serveis. Tots aquests edificis, semblen pertànyer al cinquè segle, i la seva ruïna, com la de la ciutat, s'ha de creure, amb fonament, que s'esdevingué en produir-se la conquesta islàmica.

Els francesos tenen molta cura en la conservació dels objectes trobats en les excavacions, com també d'oferir comoditats per a visitar les ruïnes. Ultra bones vies de comunicació, han construït prop de la majoria de les ciutats desaparegudes, un confortable hotel i un museu. El museu de Djemila, és força interessant. A l'exterior, molt ben disposats, hi ha un gran nombre de fragments d'estàtues, de columnes, de quadrants solars, àmfores, esteles funeràries i inscripcions. Alguns mosaics, protegits pels ràfecs de la teulada, estan col·locats en els murs exteriors. En les diferents sales de l'interior, hi ha exposats els objectes més valuosos i importants. Aquestes sales són construïdes especialment per a contenir els mosaics més remarcables trobats a la ciutat. L'un d'ells, sobretot, atrau de seguida les mirades dels visitants. És procedent de la sala principal de la casa d'Asinus Nica, i representa el triomf de Venus, envoltada de Nereides, cavalcant sobre monstres marins. En

el bordó, es veuen escenes de la vida antiga, bellament figurades.

Les ruïnes de Djemila, un cop s'hagi posat al descobert tot el perímetre de la vella ciutat, esdevindran més notables que no pas les de Timgab. Per nosaltres, ja ho són ara.

Tornàrem a Setif pel mateix camí que havíem fet a l'anada. A les nou de la nit, sense sentir-se els preparatius usuals dels altres trens de passatgers, el nostre comboi es posà en moviment per tal d'arribar a Biskra l'endemà a quarts de cinc del matí.

20 D'ABRIL, DIMECRES

No cal dir que ningú no es va aixecar tan d'hora. Més tard, després d'esmorzar en el cotxe restaurant, començarem la visita de la ciutat, i com que el nostre sojorn en la mateixa havia d'ésser de dos dies gairebé complets, ens installàrem en un hotel cèntric.

Biskra és una petita ciutat d'11.000 habitants, anomenada amb força raó la Perla del Desert, puix ben pocs altres llocs la superaran en caràcter local, malgrat els canvis que la civilització hi ha imposat. És l'antiga Vescera dels romans, després capital dels Zibans, nom que significa poblats, i que designa, a la vegada, una zona d'esteper i d'oasis situats dintre una extensa comarca que arriba fins a la frontera tunisenca. En el segle XVI, la conquistaren els turcs, i no fou sotmesa del tot pels francesos fins l'any 1844.

La ciutat europea de Biskra, està bastida prop del fort Saint-Germain, envoltat d'un bonic parc que segueix paral·lel al carrer Berthe. A l'extrem d'aquesta principal artèria de la ciutat, s'aixeca l'estàtua del cardenal Lavigerie, esculpida per Falguière. Al costat, hi ha el jardí Dufoir i, a tocar, el barri habitat pels indígenes, en el qual el carrer més interessant és el de les Ouleds-Naïls o de les dansarines, molt concorregut, en particular al vespre, per una gran generació que, com és de suposar, està composta únicament d'hommes. Aquests, sols o en grups, es passegen amb gravetat, amunt i avall del carrer, portant, tots ells, el barnús blanc amb caputxa, la qual cosa els fa aparèixer fantasmes.

En els nombrosos cafès moros, foscos i miserables, que hi ha escampats en aquells barris, les Ouled-Naïls ballen la seva famosa dansa del ventre. Des de lluny, hom sent el so estrident dels instruments que toquen els músics: un descomunal pandero, una mena de timbal al qual peguen amb un garfi de ferro, i un instrument de fusta que llança unes notes sobreagudes que fereixen les orelles. Les balladores, joves en llur majoria, són baixetes i d'aspecte frà-

gil; els ulls negres, que la pintura fa aparèixer més grossos encara, i van vestides amb una roba setinada, de colors clars, amb molts farbalans i puntes. Llueixen nombroses joies de poc preu: collars, anells, braçalets d'argent, i, en el front, una mena de diadema de coure. Amb els braços estesos, el ventre sortint i un fingit somriure en els llavis, la dansarina avança lentament vers el centre de la sala o de l'escenari, si balla en un teatre. Després, el seu cos magre, s'agita i tremola, giravoltant amb un mocador de seda a les mans que fa voleiar contínuament, mentre que les faldilles, amb l'aire, prenen la forma de campana. A intervals determinats, balla i canta ensems, amb una veu d'espigueta i un ritme un xic mogut, però la tornada de la cançó és poc expressiva i sempre igual. Quan la balladora deixa de cantar, els músics i les altres artistes que esperen que els arribi el torn per actuar, reprenen la cançó a l'uníson. Aleshores, tots plegats, mouen un xivarri que solament els indígenes són capaços d'aguantar llarga estona. Els espectadors, talment espien amb els ulls els moviments i les evolucions que fan les balladores, posant-hi una atenció i èxtasi extraordinàries, la qual cosa esdevenia per a nosaltres incomprendible, puix l'espectacle ens avorria extraordinàriament. En el Casino o sala de joc - una de les conquestes de la civilització que han portat al país els francesos -, una dansarina, ja granada, de mirada guerxa i més lletja que un pecat, obtingué un sorollós èxit amb la seva dansa i cantúries iguals a les de les altres artistes, però els concurrents indígenes potser la consideraven guapa i ensems una artista de primera fila. Ja és ben veritat que no tothom té els mateixos gustos!

Les dansarines de més fama de l'Algèria, són les de Boghari, curios poblet situat al Sud d'Alger, on hi ha les muntanyes conegudes pel nom d'Ouled Nail.

L'indret més característic de Biskra, és el seu Suk. El matí, sobretot, la gernació de venedors i de compradors omple tota la plaça, i hom pot observar una sèrie de tipus i de costums, que esdevenen com un nou món pels europeus. Deambulant ací i allà, hi passarem una llarga estona ben distreta.

La ciutat està envoltada d'oasis molt pintorescos, i cadascun d'ells té el seu caire especial. Biskra mateix, no és res més que un gran oasi amb milers de palmeres que formen vertaders boscos. És recomanable la visita de la Villa Bénévent o Jardí London, magnífica propietat particular, en la qual es veuen tota mena d'arbres i plantes tropicals. Hi trobarem, assegut en un recó del jardí,

un endevinador. Amb un posat molt seriós i aire de personatge important, estava a la disposició de tothom que volgués consultar-lo respecte a l'esdevenidor. Tenia una tauleta al seu davant, coberta amb una capa prima de sorra, damunt la qual els seus clients havien de posar les mans planes, mentre que ell hi feia uns signes cabalístics. En acabar, i després d'algunes preguntes més o menys intencionades i de fer com qui rumiava una estona, donava a conèixer la profecia. Dos dels nostres companys d'excursió - el matrimoni marsellès -, aprofitaren aquella oportunitat per a conèixer per endavant el seu destí, i, per 10 ó 15 francs, els pronosticà les majors benaurances en la seva vida. Mai no acabarà la bona fe i la credulitat en el món.

El barri negre, això és, l'habitat per famílies de raça negra, presenta el mateix aspecte miserable que els de per tot el món. No són pas més luxoses les cases del Vell Biskra; en canvi, aquest barri està envoltat de grans hortes i palmerars i, per tal motiu, esdevé molt pintoresc. L'abundor de vegetació del Vell Biskra, fa fort contrast amb l'esterilitat que regna així que s'han traspassat les darreres palmeres. A vuit quilòmetres vers el Sud-Oest, hom es troba ja enmig d'un país estepari, una inacabable planúria, vertader desert de sorra, amb petites ondulacions formades per les dunes, les quals talment semblen bonys del terreny. Un modest cafè, edificat no gaire lluny de la via del carril que mena a Tuggurt, serveix de refugi als turistes que van a visitar les dunes. La idea fou un encert, puix el sol bat allí sense pietat i fa desitjar refrescar el cos i la gola.

Des d'aquella grandiosa estepa, poguérem observar, per primera vegada, el fenomen que produeix la reverberació del sol en terrenys d'aquella naturalesa. Ens referim al miratge, la coneguda il·lusió òptica que fa creure en l'existència de grans extensions d'aigua, on no hi ha res més que sorral·ls.

21 D'ABRIL, DIJOUS

Vàrem destinar el matí d'aquest dia, a fer una excursió a Sidi-Okba, capital religiosa dels Zibans, situada a 20 quilòmetres al SE. de Biskra. És una vila de 6.000 habitants, edificada en un oasi que diuen que conté 65.000 palmeres. Hi ha algun carrer quelcom curiós; les cases són baixes i construïdes de paret de tàpia sense cap detall artístic, però, tot plegat, presenta un caràcter molt típic, degut, més que res, a que la seva població es compon únicament d'indígenes, sense cap barreja de modernisme.

És lloc de pelegrinatge molt anomenat, puix guarda les despulles de Sidi-Okba, el cèlebre cabdill de la segona invasió àrab a l'Àfrica del Nord. Quan Sidi-Okba tornava victoriós de la seva expedició guerrera al Marroc Occidental, on, com tenim dit en el resum històric, solament la mar Atlàntica deturà la seva embranzida, els berebers, refugiats en les escabrositats de les seves muntanyes, adonant-se que els invasors eren poc nombrosos, els envestiren amb gran coratge i els empenyeren fins al desert, on els que restaven amb vida, entre ells el rei cabdill, es feren matar.

Sidi-Obka, donà nom a l'oasi, i es venera la seva tomba en la mesquita de la població. Aquesta mesquita, tota emblanquinada, amb la seva feixuga cúpula i el seu alt minaret, és l'únic edifici que trenca la monotonia del color de terra de les cases de la vila. El muetzin, que ens acompanyava en la visita, ens digué que era la mesquita més antiga de totes les de l'Algèria. Conté diferents patis amb columnes sostenint arcades, de gust moresco i d'aspecte molt pobre. Una porta de cedre que, per tradició, es diu procedent de Timgad, cosa no gaire probable, malgrat ésser un bon treball de talla, amb motius inspirats en l'art romà. Dintre el santuari regna una mitja obscuritat. L'indret on hi ha la tomba del Sant, està envoltat d'un embà de fusta pintada amb inscripcions que repeteixen els mateixos mots: «Aquell qui visitarà Sidi-Okba, disfrutará de bona salut». L'interior de la tomba està ornat de garlandes formades de boles de pedres de colors, de penjolls de raïms de vidre daurat o de color violeta, i de llargues fileres de ciris penjats pel ble, la qual decoració de quincalleria és la usual en tots els llocs de l'Àfrica del Nord. Al voltant del sarcòfag es veuen algunes banderes de seda roja amb el pal daurat i rematat amb boles de coure. Acabàrem la visita de la mesquita pujant dalt el minaret, des del qual es domina la petita vila, tota ella ressecada per l'excés de lluminositat i la manca d'aigua. Solament les palmeres, amb la seva fosca taca de color, trenquen la monotonia del conjunt. Al lluny, les muntanyes de l'Aures tanquen l'horitzó per un costat, i, per l'altre, s'estén l'espai infinit, el desert immens, embolcallat d'una atmosfera daurada.

La darrera excursió que férem des de Briska, va ésser a *Hamman Salahin*, el Bany dels Sants, renomnat establiment termal, situat a 7 quilòmetres en direcció Nord-Oest, al peu de la muntanya d'Sfa. Les aigües brollen a 46° i el seu cabal és de 40 litres per segon. En sortir formen dues petites basses d'aigua. Exteriorment, l'edifici té certa presència, però els quartos de bany són

molt primitius, i la higiene no pas gaire acurada. Alguns dels departaments més aviat semblen calabossos que llocs de curació.

Hi anàrem en carruatge per un camí pla, però molt pedregós. Hi porta també un tramvia de força animal i de via molt estreta, amb la particularitat que l'únic cavall que arrossega el cotxe, va molt distanciat d'aquest.

JOAN ROIG I FONT

(Continuarà)

VI Concurs de fotografies Premi Catalunya

DURANT el mes de gener han estat exposades les fotografies presentades al VI Concurs Premi Catalunya, organitzat per la Secció de Fotografia d'aquest CENTRE.

Enguany s'han presentat cinc concursants sota els lemes: «Fòrès», «Vàries Llums», «Espigolada», «Bosquetanes», «Indrets Catalans» i «Broma Tinta», amb un total de 84 fotografies, i 10 fotografies fora de concurs, del soci Marcelí Gausachs. Les fotografies exposades, malgrat llur nombre reduït, són de qualitat, si es tenen en compte les exigències del concurs. Aquestes exigències dificulten la tria de clixés, per tal com obliguen a que les fotografies estiguin impressionades durant les excursions realitzades en un termini assenyalat, i prèviament acordades, amb mires a procurar documents per a l'arxiu del CENTRE. Per això les fotografies que prenen part en els Concursos Premi Catalunya més aviat tenen aspecte documental que artístic.

Tot i això, la majoria de fotografies exposades enguany podem classificar-les com obres d'art, emmotllades, tanmateix, al criteri d'enriquir el nostre corpus documental. El Jurat, format pels senyors Miquel Renom, fotògraf d'art; Joaquim Pla i Janini, President de l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya, i Miquel Aguiló, també fotògraf, té en compte aquesta finalitat. La medalla d'or d'aquest concurs ha estat concedida al senyor Josep Marimon i Vidal.

El senyor Marimon, amb la modèstia que el caracteritza, tot d'una ha assolit l'aurèola d'excel·lent copsador d'aspectes fotogràfics i d'admirable coneixedor de l'art de Daguerre. Les fotogra-

fies que exposa són un encert de tècnica i de concepció; l'autor ha sabut treure un gran profit del document fotogràfic i de les llums, ambdues situacions difícils d'agermanar, per tal com les normes de les excursions no permeten gaires filigranes.

Però, en aquest concurs el senyor Marimon també ha donat proves de conèixer la fotografia artística. S'han presentat dues col·leccions que optaven al premi extraordinari establert dintre el Premi Catalunya, i el senyor Marimon ha estat també l'afortunat. Les fotografies d'art de la seva col·lecció, denoten una visió clara del camí que l'autor ha de seguir per a la consecució de la veritable obra artística dintre el difícil art de la fotografia.

Felicitem l'amic Marimon per l'èxit assolit en aquest concurs.

Costums populars de Barcelona

MENTRE els infants corren, l'un darrera l'altre, el qui dirigeix la sort, amb un gros pal, remena el cubell per fer més difícil el poder agafar cap fruit. Abans posaven en la bujola solament cireres. D'aquest vell costum ve la dita *remenar les cireres*, aplicada al qui té la direcció en algun afer. Avui encara es practica; però ha desaparegut la badoquera; agafen el fruit directament amb les mans.

Una altra sort, és la de les ganyotes. Es fa posar un xicot damunt una cadira, perquè tothom el vegi, amb el cap decantat i amb una moneda de coure damunt el front. Ha de fer mil ganyotes i contorsions facials a fi que li caigui la moneda dintre la boca. Si ho aconsegueix, queda seva; si li cau a terra, com és freqüent, no guanya res.

Una altra sort, és la de la paella. Ben emmascarada i penjada en una corda, com l'olla, s'enganxa una moneda en el fons, amb alguna substància apegalosa. El concursant l'ha d'arrencar amb les dents soles; sovint s'emmaskaren molt sense aconseguir agafar-la. Una cosa semblant es fa amb una palangana d'aigua. Es posa una moneda al fons, que igualment s'ha d'agafar amb la boca; també s'usa un plat de cendra o pols. El concursant ha de descobrir, bufant, una moneda que hi ha enterrada, i se la pot quedar,

Ol. J. Marimon

SAGÀS

De la col·lecció premiada amb Medalla d'Or en el VI Concurs Premi Catalunya

DE JORBA A CAN ROSICH

De la col·lecció premiada
amb l'Obra Artística, en el
VI Concurs Premi
Catalunya.

si ho aconsegueix. Totes aquestes sorts fan empastifar la cara dels menuts concursants.

També s'estila molt, en aquesta mena de festes populars, el fer la sort *del xocolata*. Consisteix a situar dos nois en un lloc elevat, perquè tothom els pugui veure, ben tapats d'ulls i proveïts cada un d'una grossa xicra de xocolata. Van sucant-hi melindros o altres pastissos adequats; però no el pot menjar el qui suca, sinó que ha de donar-lo al company, procurant posar-l'hi a la boca. No cal dir que això és molt difícil, i que el que fan és embrutar-se mútuament la cara de xocolata, sovint sense gairebé arribar a tastar-la.

També és molt comú fer curses de sacs. La mainada ha de córrer i avançar terreny, amb les cames posades dintre un sac, que els arriba a la cintura. Costa no poques ensopegades i caigudes, el poder arribar a la meta.

Aquestes sorts i d'altres menys importants són comuns a totes les festes de barri, i estan encara en ús. La de Sant Domènec acabava amb un rosari collectiu davant la capelleta del Sant, en el carrer, i amb el cant, a chor, dels goigs. Quan la festa va passar al convent de Montsió, no se celebrava la cadena o *sortija*, però es feia un gran envelat a la plaça de Catalunya. Dels pobles del Pla solien acudir a la ciutat molts joves pagesos que, armats amb un grossíssim càntir, anaven a cercar l'aigua miraculosa, i després a ballar a l'envelat. Deixaven el càntir fora; per això es veia prop la porta de l'envelat una estesa de càntirs que feia molta gràcia. Era difícil de poder identificar cada u el seu.

La cursa dintre de sacs

Dia 5. Mare de Déu de les Neus. Celebraven llur festa patronímica, les noies que es deien Blanca. A l'església dels Sants Just i Pastor es feia una solemne festa religiosa dedicada a les noies belles. Hi concorrien totes les de Barcelona que pretenien tenir el do de la guapesa. No cal dir que era molt concorreguda de jovent d'ambdós sexes; elles per tenir-se per boniques, i ells, ansiosos de veure la bellesa femenina de la ciutat. Fa anys que ha caigut en desús. S'ha intentat restablir la festa, sense cap èxit.

Dia 7. Sants Albert i Gaietà. Se celebraven dues fires de fruita. L'una, en la plaça de Santa Anna, prop la vella església de Sant Gaietà, del convent de capellans regulars del mateix nom, on avui estan installats els jutjats municipals.

Després dels fets de l'any 1835, fou installat en l'església un teatre anomenat «El Tirso». Actualment hi ha una dependència de l'Ajuntament.

L'altra fira se celebrava en la Riera Baixa d'En Prim, prop el convent de monges Carmelites, establert en el carrer de l'Hospital, que arribava fins al carrer de la Cadena. En ell era venerada la imatge de Sant Albert de Sicília, en honor del qual es feia una solemne festa religiosa. La fira ha durat fins ja ben entrat el segle present, si bé no era fruita allò que darrerament s'hi venia.

Davant l'església hi havia un petit pati, i en ell, un pou, l'aigua del qual era anomenada de Sant Albert. Aquest dia era beneïda i repartida als fidels que, amb cànirs o ampolles, n'anaven a cercar. Se li atribuïen vàries virtuts medicinals.

Dia 10. Sant Llorenç. El poble creu que aquest és el dia més calorós de l'any, puix que es concentra en el sol, a més de la seva escalfor pròpia, la de la gran foguera en què fou rostit i martiritzat Sant Llorenç, la qual augmenta considerablement la xardor.

A la parròquia de Sant Just hi ha una Confraria sota l'advocació de Sant Llorenç, tinguda per una de les més antigues de Barcelona, a la qual es diu que havia pertangut l'emperador Carles V. La comunitat de Sant Just anava a beneir l'aigua del pou de Sant Llorenç, situat en el carrer de la Llibreteria, precisament en el mateix lloc on el casal del CENTRE dona a aquest carrer. Feta la benedicció, es repartia aigua a qui en desitjava. Molta gent acudia a cercar-ne amb cànirs, puix se li atribuïen vàries propietats medicinals i miraculoses; entre altres, la de curar les cremades.

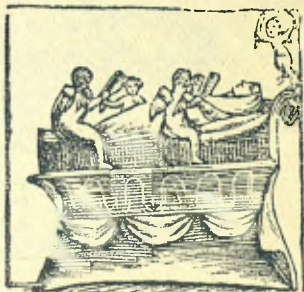
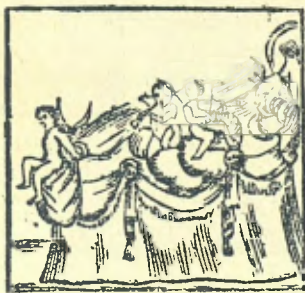
Els veïns de la Tapineria, que el tenien per Patró, guarnien la petita capelleta dedicada al Sant, que hi havia al costat del desaparegut carrer d'En Polinyà. Aquesta imatge gosava de gran popularitat a Barcelona, puix es deia que les tropes napoleòniques l'havien tirada a un pou, i allí restà molt de temps, fins que la ciutat fou alliberada de l'invasor. Una estranya resplendor va sorprendre als veïns de la casa en què hi havia el pou al qual fou tirada la imatge. Els veïns, creient que aquella resplendor revelava algun prodigi, varen baixar al pou, i hi trobaren la imatge de Sant Sant Llorenç, però només la part superior. S'ignora on va anar a

parar l'altra, que, segons veu popular, fou cercada debades. El tros d'imatge fou retornat a la capella. Aquesta mateixa tradició es conta de la imatge de Sant Llorenç que encara es pot veure en la capelleta del carrer de l'Argenter, amb una làpida al costat, que conta el fet.

Pel que hem explicat, i més pel fet de no ésser la imatge sencera, gosava aquesta de gran popularitat. Irònicament hom deia que era Patró dels ximpls, i creà la dita barcelonina: *no hi és tot, com el Sant Llorenç de la Tapineria*.

Dia 15. Mare de Déu d'agost. Aquest dia l'església celebra la defunció de la Mare de Déu; per això, en algunes esglésies, és representada jaient en el sepulcre. El poble l'anomenà *la Mare de Déu d'agost*. Celebren llur festa patronímica les dones anomenades Maria, i la festa major, moltíssims pobles de Catalunya, potser més de la meitat.

A la parròquia de Santa Maria se celebrava un solemne ofici. Collocaven enmig del temple una imatge de la Mare de Déu al sepulcre, vetllada per quatre angelets, un a cada angle. El poble acudia en munió a veure aquesta imatge, dient que anaven a veure *la senyora que tenia quatre criatures al costat que no sabien si riure o plorar*.

El sepulcre de la Mare de Déu

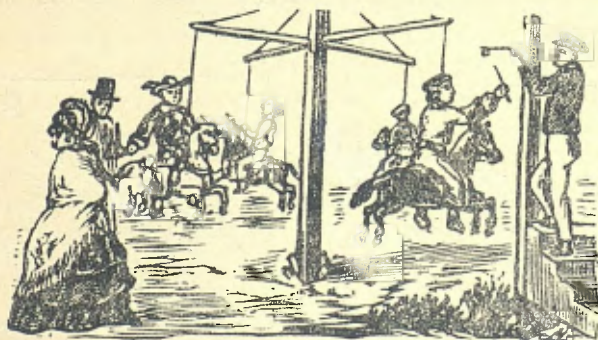
També se celebrava una gran festa al Pi, en què també era posat el sepulcre de la Mare de Déu; però no gosava de la popularitat del de Santa Maria.

A les places del Pi i de Sant Josep Oriol, se celebrava una fira de quincalla que ha subsistit fins fa pocs anys.

Gràcia, l'antic sisè barri de Barcelona, més tard declarat vila independent, i avui tornat a agregar, celebra en aquest dia la seva

Festa major, que és una de les més lluïdes de la ciutat. Abans, en sortir d'ofici, es ballava el Contrapàs i el Ball rodó, vestits, els balladors, de llurs millors gales, mentre lluïen, les balladores, el seu ram al pit, i el ventall que els havia comprat el galant. A migdia es feia el tradicional llevat de taula, consistent en una capta feta per les majorales o administradores d'algun altar, les quals es presentaven per les cases a l'hora de dinar amb la bacina d'argent presidida per una imatge del Sant o de la Mare de Déu, per als quals captaven. Posaven la bacina enmig de la taula, invitant així els comensals a deixar-hi caure alguna moneda. Les majorales o pomereses, solien portar rics vestits negres, i mantellina blanca o negra.

Gràcia gosa de merescuda fama pel gran gust i art en adornar els seus carrers, i per les festes populars i saraus que s'hi fan. Gosaven també, altre temps, de gran nom, els envelats que muntaven en la part alta del Passeig de Gràcia, en l'actual encreuament amb la Diagonal. També s'hi organitzava una gran fira, i diversos espectacles i divertiments a l'aire lliure; entre ells, sobresortia la popular atracció infantil coneguda pels *cavallets*, la qual sembla que

Els cavallets amb la sort de l'anella

només s'exhibia a Barcelona en ocasió de la Festa major de Gràcia, puix el seu funcionament requereix un lloc espaiós, i, dintre el clos de les muralles, no n'hi havia cap; segurament per aquesta circumstància no en funcionaven en altres ocasions. Els nostres avis el tenien en gran predilecció, i, segons el dir popular, fou inventat pels graciencs amb el propòsit de fer gastar els diners als barcelonins sense que aquests se'n dolguessin, puix es proposaven

fer el barri de Gràcia més gran que Barcelona, i eclipsar aquesta, si calia. No cal dir que tot això no passava d'ésser una de tantes antipaties entre veïns, puix els *cavallets* eren ja coneguts en temps molt anterior al dels nostres avis i, possiblement, al de la fundació de la xamosa barriada de Gràcia.

Dia 16. Sant Roc. La ciutat de Barcelona té fet un vot de poble a Sant Roc, per haver-la lliurat de pestilència, i per aquest motiu se celebra una solemne festa religiosa a Sant Agustí.

Els veïns de la Plaça Nova i del carrer d'En Roca celebren la festa veïnal; la primera, molt lluída encara, i la més popular de totes les festes de barri de Barcelona; la segona, ja gairebé extingida. Els primers guarneixen la capelleta del Sant que hi ha en la torre romana que dona a la casa de l'Ardiaca, amb gran munió de ciris i flors, i la cobreixen amb un dosser. Adornen la plaça amb gran nombre de llargandaixos, gallerets i banderoles; fan sortir una parella de gegants, propietat del veïnat, i celebren varies sorts infantils, pròpies de les festes de veïnat, si bé en fan algunes que són exclusives del barri, com la de la maroma, consistent en un ample corró de fusta d'uns deu metres de llargària, sostingut pels dos caps sobre dos cavallets alts i amb un lleuger moviment de rotació. A cada una de les puntes del corró hi ha una creu de fusta de la qual surten quatre cordes, una de cada cap, i fan com de baranes a la maroma. Els concursants pugen al cavallet i cavallen el corró o maroma sostinguts per dues de les quatre baranes, i han d'anar de l'un cap a l'altre tres vegades; la primera, de cara; la segona, de recules, i la tercera, igualment de cara; les cames no poden ésser utilitzades. El mèrit consisteix senzillament a tenir el cos ben equilibrat, puix al més petit desplaçament, el corró dona volta i el concursant es troba penjat a poca distància de terra, i s'ha de tirar a la sorra que hi ha posada sota. Vol una mica d'habilitat el poder fer els tres viatges; més d'un any ningú no ho ha aconseguit, tot i haver estat molts els concursants.

També es fa una sessió de putxinellis. Situen el teatret vora la torre romana que dona al palau bisbal. Anys enrera havia estat molt comú el celebrar funcions de putxinellis a la via pública en festes de barri, i també per esquellots. Solien habilitar una conductora com a teatre; obrien les portes del darrera, tapaven la part inferior amb un drap, i restava al descobert la superior, que servia d'escenari. La tramoia de la facècia teatral es feia dintre la conductora, que servia de dipòsit als estres i de cambra per a operar

els titellaires. En festes pobres, com també en fires, i en aquest cas pel seu compte, solia fer titelles un sol individu, que portava una llarga capa, que li servia de lloc per amagar la tramoia i de teatre ensems, puix feia sortir els personatges per sota la capa, per la part posterior. Mai no podia haver-hi més de dos personatges en escena, puix quan calia fer sortir un tercer, se'n tenia de retirar un i treure de la butxaca el nou figurant, que ràpidament era vestit a la mà, al mateix temps que era embutxacat el titella que desapareixia de l'escena. Hi havia hagut un famós titellaire d'aquest gènere, anomenat el Sant Cristià, que havia fet nombrosos espectacles en les festes del Padró, on moltes vegades ens havia fet riure quan érem nois.

Dia 18. Santa Elena. Tinguda per Patrona de les dones de vida alegre i boirosa. Es fa una solemne festa religiosa a l'església de l'Hospital de la Santa Creu, concorreguda per un crescut nombre de les dites dones. Abans es beneïa ruda, que era repartida entre els fidels. Se li atribuïen variades virtuts màgiques, entre elles, la de tenir un gran poder d'atracció dels homes que es desitja estimar. Dones bordelleres prenen brots de ruda beneïda, cregudes que la seva possessió els donava sort.

Dia 19. Sant Magí. Havia estat un dels Sants més populars de Barcelona i de tot Catalunya. Els pagesos de les hortes de Sant Pere el tenien per Patró, i també els habitants i mercaders dels Encants vells. Aquest barri celebrava la seva festa amb la tradicional cadena, titelles i totes les manifestacions d'alegria pròpies de les festes populars de barri; no obstant, tenia una nota característica, que consistia en el repartiment de l'aigua de Sant Magí, enviada a cercar cada any a les fonts de Bufraganya, de Tarragona, que el Sant miraculosament féu brollar.

Vuit dies abans eren trameses unes bótes a Tarragona; allí eren omplertes d'aigua de les indicades fonts. Retornades a Barcelona, eren dipositades en la Plaça del Padró, on s'organitzava la cavalcada que, la vigília, havia de portar-les a l'església de Sant Sebastià del vell barri dels Encants. Presidia la comitiva el primer prohóm, muntat a cavall, portant la senyera de la confraria de Sant Magí, seguit de dos prohoms més, igualment a cavall, que sostenien els cordons. Després, els principals confreres, en un bon nombre de cotxes ricament abillats amb grans toies de flors, i els cavalls, amb guarniments plens de picarols. Darrera seguien les

mules amb les bótes de l'aigua, totes pintades artísticament i enfilocades amb cintes i passamaneria. Hi anava algun cop el Ball de bastons, i, sempre, més d'una música, que feia més airosa la cavalcada, la qual seguia diversos carrers portant l'alegria per on passava. La gent sortia a saludar-la i a associar-se al goig del barri dels Encants.

El dia del Sant era repartida l'aigua als confreres i devots de Sant Magí, que de tots els indrets de la ciutat acudien a cercar-ne ja de bon matí per a no quedar sense. Se li atribuïen virtuts curatives, especialment de les febres intermitents. En l'església de la Mare de Déu dels Àngels, també era repartida aigua de Sant Magí, que rajava d'una aixeta existent en l'altar del Sant, que ha subsistit fins que l'església ha estat tancada al culte.

Dia 24. Sant Bartomeu. La tradició barcelonina diu que era fill del barri de Sans, i que, per aquesta raó, se celebra aquest dia la Festa major del barri, la qual no ofereix cap particularitat mencionable.

Segons hem trobat escrit, Sant Bartomeu és el Patró dels drapaires. Havem de fer constar que aquest patronatge ha estat completament oblidat entre la gent del ferro vell, que ja no celebren cap mena de festa patronal ni tenen el més petit record de cosa semblant.

Quart Diumenge. Se celebra la festa de la Mare de Déu sota l'advocació de la Font de la Salut. En la capelleta del Sant Esperit, situada en el carrer Nou de Sant Francesc, ha estat de llarga data celebrada una solemne festa en tal dia. Aquesta capelleta que en els seus bons temps havia pertangut a la confraria d'orbs, mancos i estrafets, estava establerta en el derruït barri de Ribera, i tenia prop seu un pou de gran fondària, tanta, que la gent deien que travessava a l'altra part del món; així ho feien creure als forasters que venien a la nostra ciutat, i mai no deixaven de fer-los mirar pel brocal, perquè es convencessin de la seva extraordinària profunditat. A aquest pou es refereix la dita barcelonina *veure el món per un forat*. L'aigua d'aquest pou era beneïda tal dia com avui i repartida als devots. Se li atribuïen determinades virtuts, especialment de caràcter medicinal. Enderrocada la primera capella del Sant Esperit, des de 1735 fou oberta al culte l'actual. En el pati de la casa del capellà hi havia una font l'aigua de la qual ha estat igualment beneïda per espai de molts anys, i repartida entre els fidels, que segueixen creient encara en la seva virtut.

REFRANER

*Per l'agost,
a les set ja és fosc.*

*Per l'agost,
vi i most.*

*Aigua d'agost,
safrà, mel i most.*

*Si plou molt el mes d'agost,
no gastis diners en most.*

*L'agost els pastura
i el setembre els madura.*

*El bon nap,
per l'agost ha d'ésser nat.*

*Per Sant Lleí,
la pluja és aquí.*

*Pluja de Sant Llorenç
sempre arriba a temps.*

*Per Sant Llorenç,
figues a quèrns.*

*Sant Llorenç
escura els torrents.*

*Per Sant Bartomeu
tot el noguer és teu.*

*Per Sant Bartomeu
bat el noguer que és teu;
si no és teu, deixa'l estar,
que algú o altre el batrà.*

*La que per Sant Bartomeu no vela,
mai fa bona tela.*

*La bona filatera
per Sant Bartomeu
pren la vela,
i la molt bona,
per Santa Magdalena.*

*Per Sant Agustí
ni bereneta ni dormir.*

L'eruga processionària del pi

TENIA un coneixement molt superficial de l'eruga del pi, de manera que si bé moltes vegades m'havia trobat amb les seves corrues, no hi havia posat cap atenció. Aquesta se'm va despertar quan, per dues vegades, una filla meva, per haver-se assegut prop d'una d'aquestes *cadenaes vives* per a observar-la, encara que sense tocar-la, va sofrir una urticària rabiosament molesta, de gran durada i generalitzada a tot el cos. Ha tingut aquesta noia també dues vegades urticària d'origen alimentari, que ha estat molt menys llarga i de bon tros no tan desesperadora.

Pels volts de Sant Josep, cansat del fort treball de l'hivern, vaig anar a passar tres dies a Greixa, en la hisenda de l'amic Ponsa, creient que això seria prou per a posar-me un bon xic els *nervis a lloc*. Del circ de Greixa ja en parlo amb entusiasme en la meva obreta excursionista «Trescant per l'alt Bergadà». És una comarcada deserta i feréstega, plena de bel·leses naturals i dominada pel laberint de roques de formes endiablades que formen el pic de l'Alt Moixaró.

Allí vaig trobar les erugues del pi amb llurs típiques rues. Pensant en les urticàries de la meua filla, no em vaig saber estar d'observar-les. Vaig comptar moltes vegades el nombre d'individus de cada cadena i el més petit que vaig trobar, va ésser de 56, i el més gran, de 323.

Per fer-me càrrec com a metge d'allò que passa amb el seu contacte, vaig provar per tots els mitjans de produir-me la urticària que aquests animalons acostumen a causar, o bé posant-me'n sobre la pell, o bé espolsant les bosses que pengen dels pins, i de les quals, fent això, salta una polsina i una infinitat de petites concrecions, que són els excrements de les dites erugues. No vaig mai aconseguir produir-me la més petita ombra d'erupció. És veu que no tinc sensibilitat per aquest formidable irritant. Són moltes les persones fortes i sanes que tenen aquesta sensibilització. Això demostra l'existència de predisposicions individuals, cosa que és un dels problemes més importants de la medicina, i que fa veure la necessitat de que cada família tingui, si pot ésser, sempre el seu

metge, perquè aquest és l'únic que sap les particularitats de les distintes persones que la componen. Una de les més grans tonteries dels temps actuals és la quasi desaparició del bonadós antic metge de la família, que els estima, coneix tota la història mèdica de tots els que la componen i, si és necessari, sap sacrificar-se.

Com que entre els qui em lleigeixin, podria haver-hi algú que no conegués les bosses de què he parlat abans, he de dir que són teixides per les mateixes bestioletes, amb fils finíssims que elles mateixes segreguen, i que allí es retiren per passar la nit en acabar les seves correrries. Faria goig de veure penjar dels pins milers d'aquestes llanternes sense *llum*, com convidant a una festa, si no fos la pena que dóna pensar en la destrucció que això significa. Alguns arbres moren, però els pins tenen la vida dura i la major part se salven d'aquell flagell; s'endarrereixen, no obstant, en la seva creixença.

Com, essent tan visibles les casernes dels culpables, no es posa remei destruint-les activament? És que la cosa no és tan fàcil com sembla. Molts homes es neguen a fer aquesta feina. Els carboners i llenyataires fugen com gats escaldats de pinedes amb aquesta malura. Es veu que la urticària que dóna és tan rabiosa, que deixa record per tota la vida.

Si es fan caure les bosses a bastonades, s'escampa la polsina diabòlica a molts metres al voltant. Si es tiren a una foguera, a més del perill de calar foc al bosc, el corrent d'aire ascendent arastra part de la matèria culpable sense ésser destruïda i el perill ve amb més empenta. Si es lloguen homes per a despenjar-les, demés de l'inconvenient de remenar-les, resulta molt cara la cosa, perquè a vegades, com en aquella finca, es tracta de cents mils pins, i en la major part d'ells hi ha dues o més bosses. I després, què se'n fa d'aquestes, manses en aparença, però en realitat plenes de mals, com la caixa de Pandora?

He de dir que vaig trobar en molts d'aquests nius *totes les erugues mortes*. Els altres *tots* eren buits, perquè els seus habitants estaven processionant per aquelles terres. Perquè eren morts tots els habitants d'algunes d'aquestes bosses? Com va venir aquesta mort col·lectiva? Si els matà el fred (encara hi havia neu fins més avall del coll de l'Escriu, és dir, tocant a la mateixa pineda) perquè en unes habitacions morien tots i en altres no en moria cap, ja que no es veia en elles cap cuca morta? No podia ésser tampoc la falta de menjar, puix quedaven bastants pins no tocats encara i se sap que quan tenen consumida la pinassa d'un arbre, arregen

el seu rosari i cap a buscar-ne un altre. Precisament aquest és un motiu per a la sortida de llurs típiques rastalleres. N'hi ha un altre per aquestes, i és que quan s'acosta el moment de la metamòrfosi final, surten del niu per a no tornar-hi, busquen un sot, en ell s'agombolen i allí mateix fan la muda. Dic això, perquè les processons que vaig veure en tan gran nombre, eren degudes al fet que aquells dies eren els immediatament anteriors a la transformació en papallones, i anaven a agombolar-se dintre d'un sot, d'aquests agrupaments, en *vaig trobar alguns*.

Tornant ara al tema de la mortaldat observada en alguns boscos, he de dir, que si les erugues tinguessin, com molts himenòpters, per exemple les abelles, una organització social lligada amb l'existència d'una reina, podríem creure que la mort d'aquesta portés com a conseqüència la dels seus súbdits, ja que aquests quedarien en una inacció permanent; mes en la societat de la cuca del pi no hi ha res d'això, puix qualsevol individu pot prendre la direcció de la processó sense protestes dels altres, com ja veureu més enllà. El més probable és que es tracti d'una epidèmia. No vaig veure en la Corbera (Sant Miquel de Cladells) que en un coniller atacat per un paràsit, no es va salvar ni un sol del 45 animals que l'habitaven?

Observant les processons de què us parlo, es veu que caminen tots els individus amb el cap tocant, podria dir *enganxat*, en el darrera del que el precedeix. Caminen a poc a poc, sense mai parar-se. Sembla que van a les palpentes. Fan moltes esses. El del davant a vegades para una mica o fa la marxa més calmosa, com si busqués el millor camí; mou llavors mig cos a dreta i esquerra, però dura poc aquesta indecisió, i torna a marxar amb el compàs de sempre. En el camí fa corbes que semblen irracionals, i que probablement no ho són, i tots els altres segueixen sense protesta. Allà on ell posa el cos, li posaran exactament tots els altres. Sembla a vegades que el capitost busca expressament tots els obstacles, per exemple passar per escletxes estretes, fer pujades innecessàries i baixar per llocs que fan balma. No hi fa res; ningú vacilla, ningú s'atura, però també, *mai ningú no cau*. Es veu que el cap sap allò que pot fer el seu seguici. Els bens són més irracionals: si un cau a un precipici, tots s'hi tiren, encara que hagin de matar-se. Així m'ho deia fa pocs dies un pastor de l'alta muntanya, el qual em va fer saber que la princiial feina del pastor, si hi ha cingleres, és no deixar-los atansar a elles, sots pena de perdre tot el remat. No és, doncs, pura ficció de Rabelais allò dels moltons de

Dindenart, malament coneguts pels bens de Panurg. En canvi, les nostres processonàries no hi perden res a seguir la que obre la marxa.

Vaig fer algunes vegades la prova de treure del seu lloc al davant. La major part de les vegades, el que seguia, en trobar-se sobtadament cap de colla, es parava com desorientat, s'inclinava d'una banda a l'altra com buscant el que faltava, i es quedava una bona estona sense avançar, com si no sabés resoldre's. Entrentant la cadena de cucs seguia lentament el seu progrés: per una banda, la pressió dels de darrera esgarriava a dreta i esquerra els tres o quatre del davant, els quals no deixaven, en la ziga-zaga que formaven, de tocar amb el cap l'extremitat contrària del que tenien davant; d'altra banda, l'aturada dels primers alentia la marxa de tots; mes, com portats per l'instint, cap d'ells no es parava, la línia no avançava, però s'escursava, gràcies a que cada eruga anava formant un arc, de tal manera que totes tenien l'esquena corbada com la d'un *gat enfutismat* en posició de defensa. Llavors jo anava separant un a un els del davant fins que en trobava un que veient-se a la davantera, es posava resoltament a caminar, arrossegant darrera d'ell la caravana. Als pocs moments havia tornat la normalitat. Estranyava a les cuques tot allò que passava? Se les veia esverades per aquelles pertorbacions? Res d'això. Hi havia tan solament l'instint invencible i permanent. Havien sortit per caminar, i per res no deixaven de fer-ho. Estaven criades des del fons dels temps, com aquella bala que va matar a Turena, segons la Sévigné, per a seguir la línia aquella i la seguien.

De vegades, les coses es feien més tràgiques, perquè tenia al costat meu l'administrador de la finca, el qual amb ràbia, pel dany que feien, acabava els meus estudis fent-ne una matança. Sempre se'n salvaven algunes, i aquestes conservaven incommovibles la formació linial, com si no es fessin càrrec d'allò que passava.

De vegades, agafava l'individu de davant i el posava al costat de la processó quan ja aquesta, per haver trobat un nou cap, seguia avançant. Llavors és quan es veia una voluntat ferma, que fins semblava *conscient*, si bé realment no era més que instintiva. Aquella eruga posava el cap tocant a les processonàries volent fer-se un lloc entre elles. Es veu que no sabia que esperant, podria col·locar-se a continuació de la darrera. Al contrari, se la veia desesperada, com si fos qüestió de vida o mort ocupar un lloc. Amb el seu cap apretava fortament la no trencada línia de les altres, més aquestes, fermes com la fatalitat, sense defensar-se, com si no

passés res, es torçaven una mica davant de l'empenta; però no perdien el contacte ni deixaven en la corrua cap escletxa. Quan passava el punt de contacte d'una amb l'altre, llavors, l'eruga fora de lloc, augmentava els seus esforços, però sense èxit, i entretant l'inacabable cordill de carn passava calmosament i impietosament com un mal somni. La constància fins en els éssers més ínfims porta a la victòria, i l'eruga isolada en trobava per fi una de poc forta o menys resolta, i podia encabir-se en la línia ritual de la seva espècie.

Les quatre o cinc que treia del front de la processó per irresolutes, les posava prop de la cua, apartades tan solament dos travessos de dit de la mateixa. Curtes de vista, amb poc o gens d'olfat, quedaven deseparades, sense conèixer la proximitat de les companyes i sense esma per a buscar-les, formant un petit grup parat, empantanegat, mentre les altres a poc a poc s'allunyaven.

Escrit això, he trobat en la meua llibreria de Camprodon, en l'obra d'En Fabre «Les meravelles de l'instint dels insectes», un estudi «sobre la processionària del pi», que jo no havia llegit encara. En Fabre diu que cada eruga mentre camina, va deixant un fil quasi invisible. Jo no sabia que aquest fil existís. Així és, que no el vaig veure, potser per tenir la vista causada o perquè sigui realment difícil de veure.

Aquest fil, quan han passat totes les cuques, es troba reforçat pels que han anat deixant cadascuna d'elles. És un fil necessari per guiar-les, puix que estultes i quasi cegues, es veurien amb dificultat per tornar-se a reunir, quan en el seu pasturatge s'han escampat per totes les branques, i per trobar, després de ben peixades, la seva bossa pairal. Per això les cuques que jo separo de la processó, queden parades com una desferra inútil, ja que sense sentir-se el fil entre les potes, es troben amb un problema insoluble.

L'única cosa en què no estic conforme amb En Fabre és que diu que separant l'eruga capdavantera, qualsevulga que vingui després d'ella és igualment apta per a conduir les seves companyes. Ja us he dit que de vegades em veia obligat a separar-ne algunes, abans que en trobés alguna que servís per a l'improvisat comanament.

Qui ens havia de dir que fins entre éssers tan irracionals havíem de trobar individus aptes per a manar i d'altres de bons tan solament per a obeir? Com entre turcs i armenis, o entre bengalesos i maharatas, com gairebé en totes les agrupacions humanes,

en aquests infims insectes es veuen també diferències en el caràcter de cada individu. Dic caràcter, tractant-se d'una bèstia insignificant, perquè ja estic cansat de distincions arbitràries en allò que es refereix a l'home comparat amb els animals. Entre l'instint d'un infusori i el geni de Goethe no hi ha una barrera, sinó una gradació. Valent respecte té la inconscient naturalesa, al vanitós home, el qual resulta ésser un dels animals més desgraciats d'aquest món!

Entregat ja aquest article a l'impressor, jo havia tornat a Barcelona i comptava no moure-me'n fins l'any vinent, quan el meu fill Anton em féu saber que havent-li dit En Ponsa que no coneixia la comarca de Camprodon, l'havia invitat, en nom meu, a passar alguns dies a la meua casa d'estiueig. En Ponsa és el propietari de la finca de Greixa, on vaig fer coneixença amb les nostres erugues. No solament vaig aplaudir la iniciativa del meu fill, sinó que hi vaig voler contribuir portant-lo en el meu auto i acompanyant-lo jo mateix. Mal li va anar l'obsequi al pobre Ponsa, perquè vàrem fer un bolc violent en passar per Sant Pau de Segúries, i el meu amic en sortí ben contusionat. Més malament en vaig sortir jo, ja que, demés de molts massegaments em vaig trobar amb una costella trencada.

JOSEP ARMANGUÉ

(Continuarà)

Bibliografia

M. TORROELLA I PLAJA.—*Història de Palafrugell i la seva Comarca*. —Un vol. en 12.^{on}, 196 pp.—Barcelona, 1929.

És una completíssima relació dels fets històrics que tingueren lloc en la xamosa vila de la costa empordanesa (per altre nom *Costa Brava*, sense atinar el per què d'aquesta novíssima i exòtica denominació).

L'autor, com a mot final del seu meritíssim treball, declara, amb modèstia, «que no l'ha escrita per als doctes, sinó tan solament per donar a conèixer als fills de Palafrugell el passat de la nostra vila»; i, en aquest concepte, ha acomplert a bastament el seu propòsit, que no és altre que el de divulgar allò més interessant ocor-

regut en dita població, posant en tan laudable tasca l'amor filial a la seva segona pàtria, bell exemple que, si tingués arreu seguidors, la literatura històrica de la nostra regió (per cert no pas del tot migrada), aconseguiria una importància considerable.

Desenrotllada en XXV capítols, l'obra del senyor Torroella es-talvia al lector la consulta d'obres, no sempre fàcils d'estudiar, i, ensems, amb guany de temps.

L'acurada presentació del llibre convida a que sigui llegit, i no surt defraudada l'esperança que fa concebre el títol i les condicions tipogràfiques de l'obra.

C.

JOAN SOLÀ, SCH. P.—*Història de Sant Salvador de les Espases*.—

Un vol. en 12.ª, 130 pp., il·lustrat amb dibuixos i làmines fora text i un mapa.—Terrassa, 1929.

Fou vers la primera meitat del segle passat, que un dels precursors de l'excursionisme científic, i dels pocs arqueòlegs que aleshores existien, visità *Sant Salvador de les Espases* per tal d'estudiar el seu retaule i, especialment, el requadro que figura la Resurrecció del Senyor, en el qual es representen els soldats que devien vigilar el sant sepulcre. Dit arqueòleg es proposà d'obtenir dibuixos de la indumentària militar figurada en els *milites* herodians. He alludit al senyor Josep Puiggarí i Llobet, arxiver, durant molts anys, del Municipi barceloní. Formava Puiggarí en el reduït nucli d'aquells abnegats i meritíssims patricis: Marian Aguiló, Elici Rogent, germans Milà i Fontanals, Soler i Rovirosa, Parcerisa, Pi i Margall, etc., els quals es proposaven salvar, dibuixant, pintant i recollint, allò que s'escapà de les brutalitats de la guerra civil i de la crema dels convents, i d'allò que el malèfic Mendizàbal llençà a l'encant, procedent dels monestirs i cases religioses.

Molt més tard, d'altres no menys dignes de record perpetuà iniciaren l'Excursionisme, per tal de conèixer, estudiar i estimar la terra i el seu patrimoni artístic i històric, seguint les petjades de llurs precursors, tornaren a recórrer els llocs santificats pels records dels temps passats a fi de retre'ls els deguts honors i fer el recompte d'allò que encara es conservava, per veure d'alçar el caigut, restaurar el malmès i fer reviure l'oblidat.

Entre els monuments, aleshores tal vegada menys coneguts, recordarem aquells que En Puiggarí retreia, entusiasmat, de la seva

excursió artística a *Sant Salvador de les Espases*; i els socis de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, Antoni Aulèsia, Ramon Vergès i Eduard Castellet, i el que això escriu, el dia 24 de juny de 1883, portaren a terme l'excursió a dit santuari, sense tenir per res en compte les incomoditats, aleshores gairebé insuperables, de les excursions pels llocs poc o gens freqüentats.

Des d'aquella data, de l'històric monument, fora d'alguns devots que complint piadosa prometença el visiten, gairebé cap dels excursionistes d'avui en tenia notícia.

Sortosament, Sant Salvador ha obrat el miracle de fer reviure un altre Llätzer, valent-se del meritíssim Rvnd. Pare Joan Solà, de l'Escola Pia.

Aquest savi i modestíssim fill de Sant Josep de Calasanz, donant valor pràctica a les paraules del Psalmista:

Dilexi decorem domus tuæ-et locum habitationis gloriæ tuæ,

es posa a l'obra de restaurar la venerable ermita, retornant a la religió i a la pàtria un monument, si bé modest, arquitectònicament considerat, molt apreciable pels seus records, posats de manifest amb fervorosa paraula pel P. Solà en l'obra que examinem.

És aquesta tan completa, que per més que ens esforcéssim a donar-ne un extracte, la relació quedaria sempre mancada i deficient; per això creiem que el més convenient és recomanar la lectura de la monografia i, al mateix temps, expressar un desig que, tant-de-bo!, poguéssim veure realitzat.

El Rvnd. P. Solà està en condicions de portar-ho a terme. Consisteix, el nostre desig, en que emprengué la pietosa i patriòtica tasca d'ésser el *continuador* del P. Camós.

L'obra d'aquest estimable autor, de tantíssima vàlua, en el temps en què es publicà, avui resulta antiquada i incompleta. Aquell *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, demana un nou conreador. Són moltes les flors d'aquest *jardí* les quals no figuren en l'obra del pietós religiós; i un criteri més segur demana una revisió i complement.

Gran és la tasca, certament; però aquella *Fe que enfonsa les muntanyes i omple les valls*, és suficient per a realitzar empreses de la major gosadia.

Bon exemple n'ha donat l'autor. Tant-de-bo que poguéssim dedicar les seves disposicions i talent a una obra tan meritòria.

P. C. i G.